

Потурченко-Потурчишин

Клим Поліщук

(З хроніки сучасного життя)

I

Дійсно — "гора з горою не сходиться"... Стрінувся з ним іще раз... Початок його повстання виникав з довгої низки тих сумних днів, коли Велике Місто тратило свої горді надії та починало вірити в те, що **вони** обіцяли у своїх відозвах і що несли "на вістрях своїх багнетів"...

Тоді більшість мешканців залишили свої мешкання і перенеслися в льохи, де мовчки прислухалися до раптових гарматних вибухів і тривожно чекали кінця чи початку. І коли нарешті одного сірого ранку в морозяному повітрі затремтіли звуки "Інтернаціоналу", всім стало ясно, що сподіване здійснилося. Натягали на себе всяке лахміття й обережно виходили за ворота. Здивовано дивилися на великі криваві плями на білім снігу, що грубою верствою вкривав хідники, і в їхніх очах застигав той дивний вираз, який згодом став особливою ознакою кожного мешканця Великого Міста...

Не бажаючи приймати участі в загальному маскарадї, я одягся в своє звичайне пальто, натягнув капелюха мало що не на самі очі і так подався в бік безупинного "Інтернаціоналу". Вулиці наче вимерли, тільки де-не-де визирали з воріт бліді лиця мешканців, які, побачивши мене, цікаво питалися:

— Вже прийшли?..

— Очевидно...—казав я, не зупиняючись.

На одній більшій вулиці крутилися якісь люде — в шинелях, шапках і з карабінами.

— Вони... — подумав я і став іти скорше.

— Стой! — крикнув хтось поза плечима.

Я став. До мене стомленою ходою наближалось троє у сірому. Один з них, ще майже хлопчина, але, судячи по тому, як він тримався, очевидно був не звичайний собі.

—Хто ти такой?—спитався він мене каліченою московською мовою.

— Гм... звичайний собі... — сказав я ніяково. — Чоловік та й годі...

Хлопчина в сірому важно зморщив чоло і так став мене оглядати. В той час, як він з удаваною суворістю зупинився на меда— лику нашого артистичного товариства, яким був зашпилений мій шалік, я всміхнувся:

— Ви, товаришу, певне, артист?..

Він почервонів, спробував було ще більш поморщити чоло, але я помітив, що моє питання вивело його з рівноваги.

—Документи! — сказав він, здіймаючи для чогось з плечей карабіна.

Я вийняв з кишені картку "Професіонального Союзу Работ— никовь Сцени", якою забезпечився ще тиждень перед тим, і подав йому.

Він узяв картку, уважно перечитав усе, що тільки там було написане, і мовчки повернув її мені.

— Ну, що? — спитав я.

Він усе ще мовчав і щось думав.

— Я можу йти? — спитав я вдруге.

Він раптом схопився.

— Ну, куди ж ви підете з таким документом?! То ж ваш союз є не що інше, як звичайне товариство прислужників буржуазії!.. З таким документом вас перший червоноармієць не пропустить!.. Ви вже, ліпше, йдіть зо мною!..

— Куди?..

— Хіба вам у такому становищі не все одно, куди йти? — сказав він до мене. — Щастя ваше, що стрінулися зі мною, а не з кимсь іншим!..

— Перепрошую! — озвався я. — З ким маю честь?..

— О, так би ви давно! — промовив він задоволено. — Я голова Агітпросвіти Тимчасової Револьюційної Ради, пролетарський поет і артист Потурченко! Певне, чули?..

Признатися по правді, це прізвище було мені цілком незнайоме, одначе я зробив якнайприємніший вираз лица і "здивовано" запитався:

— Так це ви!?

— Так! Той самий!.. Мені доручено відродити пригнічене буржуазною культурою пролетарське мистецтво, і тепер я весь віддався цій ідеї.

— Що ж ви думаєте робити?

— Наразі маю прибрати місто, а потім..—почав був говорити, але раптом кинувся поза мене і закричав. — Що ж ви робите с... с... так довго?! Скорше!..

— Скарее нікак нільзя!—почулася чиясь байдужа відповідь.

Я повернувся і побачив двох у сірому, як вони, напружуючи всі свої сили, намагалися перетягти через вулицю від одного будинку до другого величезного червоного плаката з білим написом: "Мы на горе всем буржуям мировой пожар раздуем!"

— Як же так, нільзя?! — не заспокоювався Потурченко. — Щоб мені в одну мить!..

— Нікак нільзя... — була та сама відповідь.

Потурченко сердито сплюнув, згадав їх маму і, не дивлячись на мене, сказав:

— Ну, ходім!

— А може б колись іншим разом? — поспробував я відмовитися, але він рішуче запротестував:

— Ні в якому разі! Ви мусите робити те, що кажуть вам!.. Не думайте, що це тільки з вами так. От не далі, як завтра, я оголошу наказ про мобілізацію всіх мистецьких сил, а тоді...

Зупинився. Приплющив трохи очі та з притиском додав:

— Тоді ми їм покажемо, що таке мистецтво!..

Дальші суперечки були зайві і я пішов разом з ним. Йдучи вулицями, він раз у раз зупиняв зустрічних червоноармійців і питався, якої вони частини і чи мають літературу. Дехто з них щось відповідав, інші тільки кліпали очима і тільки вже тоді,

коли ми відходили від них на декілька кроків, слідом за нами чулося дивовижне:

—Пашол ти в кінематограф!..

—Що вони говорять?—спитався я Потурченка.

— Лаються так, — відповів він з якимсь незрозумілим захопленням. —Насилу навчив їх цього...

— Ви?..

— А то ж хто?! — блиснув очима.

—Для чого?..

— Ха-ха-ха!.. — засміявся він. — Буржуй ви і більше нічого!.. Хіба ж ви не знаєте того, що пролетар не може так, щоби не лаятися?.. То ж коли він лається, то душу й серце вкладає в свою лайку!.. А так як більшість з них лаються дуже шаблоново і неоригінально, то я зробив деякий експеримент з тим усім і так уложив цілий лексикон нових слів для пролетарської лайки... **Я** взагалі, знаєте, експериментатор... З боку психології треба це розуміти...

Так ми прийшли до бувшого помешкання відомої чорносотенної газети "Непереможний Орел", де тепер містився "Агітпросвіт" Тимчасової Революційної Ради. При вході в помешкання стояв сірий велетень з карабіном в руках, який нехотячи поступився трохи набік і пропустив нас всередину. Скрізь і всюди, по всіх коридорах та кімнатах, валялася сила-силенна різних книжок, якими також палав коміник в "загальній робітні", де крутилася ціла ватага молодих хлопців і декілька дівчат явно семітського походження.

Потурченко влетів серед них, як бомба, і, не даючи нікому сказати слова, загаласував:

—Сором! Ганьба! Місто без плакатів, військо без літератури, робітники без агітації, селяне без інформації, а ви тут байдики б'єте!..

—ТоваріщПатурченко!.. ТоваріщПатурченко!.. Незабивайте, что я только раді искусства здесь і что я вообще удивляюсь, как вы можете?.. — кричала якась повногруда, опецькувата, стрижена панна.

Він наче не чув нічого. Не перестаючи сипати словами, повернувся до мене і похапцем кинув:

— Знайомтеся! **Я ж** тим часом...

Не скінчив і кинувся в двері. Через хвилину його голос залунав десь уже за стіною, а в "загальній робітні" знову загомоніли.

Стрижена панна заговорила перша:

—Ах, какой он інергічеській!

—Да!.. Но только... — почулося звідусіль.

Вона ж тим часом уже говорила до мене:

—Єво нужно панімаць!.. Ві єво товаріщ?..

—Так і не так! — пробував було відповісти їй і сам не знав, що казати. — Ми знаємося, яко артисти!..

—Ах, какой он роскошный!.. Када би вы знали, как он дивно іграет Магбет!..

Підійшов якийсь високий, худий, з голеним лицем добродій. Витягнув довгу, як кінська нога, кістляву руку, промовив:

— Імею честь! Председатель Слободского "Пролеткульта", народний поет Лінюхін!

Я подав йому свою руку, і мені стало наче соромно за неї, що була такою малою й незначною в порівнянні з його рукою.

— Ви знайомі з ним?—промовив він, кивнувши головою на стіну, за якою лунав голос Потурченка: "На якого чорта здалися нам оті буржуазні тулуби, що знизу оправлені в лаковану шкіру, а зверху зав'язані волоссям!.. Ми і без них справимся!" — очевидно, сперечався з кимсь.

Не знаючи його цілком, я дипломатично кинув:

—Знайомий трохи...

— Ах, так ви тільки знайомі! — скрикнув Лінюхін. — Коли так, то не раджу вам зв'язуватися з ним! Він досить часто бував у нашому робітничому клубі і все говорив про своє комуністичне переконання й віру в пролетарське мистецтво, але ніколи й ні разу не виявив його в дійсності. Все бігає, все клопочеться, все кричить, а діла ні на гріш. Та й те, що він кричить, є не що інше, як механічне повторювання заучених на мітингах різних слів і фраз, а ніколи — висловом свідомого переконання зрілого розуму. Бачили б ви, як він захоплюється першими випадковими робітничими зборами!.. Галасує, кричить, хвилюється, як навіжений, а все через те, що уявляє себе одним з перших пролетарських митців...

—Гм... це дуже цікаво!..—промовив я в тон його розмови.

— Ви думаєте? — хитро скосив на мене ліве око народний поет. — Запевняю вас, що коли в звичайному неуківі починає говорити зненависть до інтелігенції, то в цьому нічого цікавого. Інтелігенцію лає... заздрить... ненавидить... боїться... сам себе мучить цим...

— А ви як дивитеся на інтелігенцію? — спитався я.

Він всміхнувся.

—А що вона мені?.. Заздрити їй немає чого, а ненавидіти тим більше. **Я** знаю своє діло і цього з мене досить...

— Ви, здається, голова Слобідського "Пролеткульта" і народний поет?..

— То він мене назвав так, а ніяким поетом я не був зроду. Побачив у мене зшиток наших фабричних пісень і враз заходився: "Ви поет, ви поет!"...

—А ті пісні ви самі складали?

—Де там! Всі їх складали, а я тільки записав, бо я взагалі все записую... В мене вся революція записана...

— Ну, так ви все ж таки пишете щось?

— Пишу, але тільки для себе!..

В той час у кімнату вбіг Потурченко. Звертаючись до мене, промовив:

— Ну, от ви порадьте мені, що маю робити? Хочу оголосити мобілізацію всіх мистецьких сил і не знаю, як здійснити цю ідею! Кажу співробітникам, щоб склали про це наказ, а вони не вміють, чи не хочуть, чи, нарешті, чорт їх знає...

— Не знаю й я, як це робиться! — сказав я. — То ж тут легко можна помилитися, а то й просто зробити щось таке, що взагалі...

— Що таке? — схопився він. — Ви хочете сказати, що цим я можу скомпромітувати себе?.. Не бійтеся! Як експеримент, так експеримент!..

— Робіть, як велить вам обов'язок ваш!—сказав я.

—Плювать мені на обов'язки, коли я маю свою ідею!—скрикнув він.—Я стремлю до правди так, як її уявляю собі, і вагатися тут не приходитьсья!..

—Одначе, ви вагаєтеся, коли запитуете мене, що маєте робити!

— Не запитую, а інформую, щоб знали, що ви вже мобілізовані! Зараз накажу видати вам тимчасове посвідчення, а завтра довідаєтеся про все з мого наказу! — сказав він гостро і, повернувшись на закаблуках, вилетів з кімнати.

Через хвилину його голос лунав уже десь на коритарі:".. .знизу оправлені в лаковану шкіру, а вверху зав'язані волоссям..."

Я стомлено присів на кінчик якоїсь поламаної софи і став чекати "тимчасового посвідчення". Поруч мене сиділа грудаста опецькувата панна, яка зараз же заговорила до мене:

— Ві не удівляйтесь єму!.. Он всегда так ужасно занят!..

— Так, це видно з його роботи! — несподівано вмішався в розмову Лінюхін, що все ще крутився по кімнаті.

— Ну, ві так не говоріте! Разве ві не знаєте какой он інергіческой?.. Єво нужно понимать, товарищ...

Лінюхін тільки рукою махнув:

— Ет!..

Нагнувся до мене і прошептав:

— Ходім ліпше, бо того посвідчення ви все одно не дочекаєтесь, та й для чого воно здалося вам?..

— Але ж він мені казав, що на вулиці... — почав було пояснювати йому своє становище, але він смикнув мене за рукав.

— Тихо... — прошептав. —Ходім!..

Надворі падав великий сніг і темніло. В білій млі чулися раптові викрики і часті карабінові стріли. Замерзлі вікна в будинках дивилися на вулиці, наче більма сліпців, і від того все місто здавалося великим сліпцем, що стояв на роздоріжжі та слухав незрозумілий гомін дикої хуртовини.

Лінюхін весь час ішов мовчки і тільки вже тоді, коли я сказав йому, що можу йти сам, він зупинився і сказав:

— Пропаде наша революція, як булька на воді, коли нею будуть керувати такі хлопчаки!..

— Не турбуйтеся!—сказав я. — Якось-то воно буде! Адже ж не святі горшки ліплять!..

— Горшки одно діло, а революція — друге! Мені як робітникові сумно! — гірко промовив він, простягаючи до мене свою залізну руку.

Я хотів було сказати йому щось утішне, але ні одно слово не вив'язалося з цілої зграї тих думок, що так настирливо бурили мозок.

— Ну, от вам і тимчасове посвідчення!.. — несподівано засміявся він, кланяючись.
— Бувайте здорові!

— Бувайте!

Він тільки зітхнув і, насунувши на вуха сіру шапку, повернувся і скоро зник у млі пустельної вулиці. Я ще з хвилину подивився йому вслід і пішов до своєї холодної кімнати, надіючись на те, що господарка помешкання знайде щось повечеряти і для мене.

II

Через тиждень після моєї зустрічі з Потурченком в просторій залі дому "Купецького Зібрання", де тепер містився міський "Пролеткульт", не було де голці впасти. Ціла зала була повнісінька старими й молодими "работниками искусств", серед яких можна було помітити навіть і тих, що вже по три роки не з'являлися на вулиці. Тепер наказ Потурченка про мобілізацію і його погрози "примусових робіт для буржуазії" примусили їх залишити свою працю і прийти сюди для того, щоби зареєструватися в мобілізаційному відділі й одержати за своєю спеціальністю відповідну працю. Перед "регістрацією" мала відбутися якась нарада, на якій сам Потурченко мав дати якийсь відчит про "Новітні завдання сучасного мистецтва". Не дивлячись на те, що призначений час відкриття цієї наради минув давним-давно, Потурченко ще не з'являвся і дехто з молодших голосно починав висловлювати своє незадоволення. Старші сиділи тихо і, прислухаючись до розмови молодших, тільки всміхалися. В передніх рядах, перед самою естрадою, засіла ціла ватага якихсь безвиразних мужчин і жінок, котрі провадили між собою гарячі суперечки про якісь пісенники, причому голосно лаялися й реготалися. Серед них я побачив знайомого мені "народного поета" Лінюхіна. Він розмовляв щось з якоюсь молоденькою робітницею і майже за кожним її словом говорив одно й те саме:

—Дурна ти!..

Молоденька робітниця червоніла, шарпалася й показувала йому якийсь зшиток з червоним написом: "Маруся отравилась"...

Я так зацікавився молоденькою робітницею і її зшитком, що вже хотів було підійти до неї і познайомитися, коли тут в залі збудився якийсь рух. **Я** глянув на двері і побачив самого Потурченка в оточенні своїх ближчих співробітників, серед яких була грудаста опецькувата панна. Одягнутий по останній комісарській моді — в шкіряні штани й таку ж куртку, лаковані чоботи з острогами і шапочку-мазепинку—він виглядав досить пристойно. Якби ще так у нього не було такого самовпевненого й самозадоволеного вигляду, то він міг би навіть сподобатися — якщо не всім, так бодай хоч якійсь частині. Але, як було видно з його поведінки, він про це менше всього думав і вся його увага була скерована виключно на самого себе, щоб якнайважливіше й найсерйозніше заявити себе перед лицем тих, перед ким у глибині своєї душі часто дрижав і молився, кому так заздирив і кого так жорстоко ненавидів. Навіть тоді, коли

вся інтелігенція здавалася йому не більше, як "тулубами", то вже у ставленні до тих, що служать мистецтву, він робився не зовсім певним, через що саме вирішив тримати себе "цілком по-большевицькому" і таким чином збутися не бажаних йому дискусій, які могли виникнути після його відчиту.

Перейшовши через цілу залу, повільно вийшов на естраду, де вже був приготовлений стіл і стільці. Спершу всього він шпурнув на стіл шапку, потім якісь папери і, нарешті, — револьвера. Не дивлячись на те, що зима ще й не думала втікати і морози саме зростали, його голова була виголена, аж блищала, що також у той час було "модним", бо цим самим "представники лівих напрямків у мистецтві" хотіли ствердити горду заяву одного "модного" поета про себе і своїх сучасників, яку кожний, хто тільки почував себе "лівим", з пафосом декламував після оригіналу:

Да, скифы —мы. Да, азиаты — мы,

Съ раскосыми й жадными очами!

А як в доказ того, що це зовсім не є ніякою видумкою, старанно голили собі голови і знаходили в цьому особливу, тільки їм одним зрозумілу, приємність... Ця сама приємність світилася з безвиразного й грубуватого лиця Потурченка, коли він повернувся лицем до зали, збираючись почати читання свого відчиту. **Я вже** побоювався за те, що через цей відчит будемо змушені пересидіти тут до другого дня, бо о 10 годині вечора за "пролетарським часом" ніякий рух по місту без спеціального на те дозволу коменданта залоги не був можливий, а тим часом уже "буржуазний" час налічував пів до восьмої, не дивлячись на те, що відставав від "пролетарського" майже на дві загальнолюдських години. Однак, моє побоювання було цілком безпідставне, бо не встиг я ще й подумати про це добре, як Потурченко схопився на ноги, розмахнув руками, ніби хотів злетіти вгору, і зачав викрикувати:

—Товариші митці! Революція сказала нам, що нема пророків, нема апостолів, нема вчителів та наставників, а є лише одні спеці. Художники, письменники, артисти й музиканти також спеці, тільки з тією різницею, що вони не зорганізовані так, як зорганізовані друкарі, шевці, кравці й інші професіонали. З цього широко користала буржуазія, вживаючи їх в своїх особистих цілях, яко сліпу зброю. В соціалістичній державі цього не повинно бути, а тому всі мистецькі спеці так чи інакше мусять бути одною великою організацією, яка провадила б свою працю виключно для користі пролетаріату, чим сприяла б зміцненню й самої пролетарської влади. Але так як така організація легко може стати контрреволюційною, ми, що стоїмо на сторожі інтересів пролетаріату, вирішили зробити це зовсім інакше, а саме: ми проголошуємо мобілізацію всіх мистецьких сил і розподіляємо їх по спеціальності на декілька частин, які мають бути впорядковані по всіх правилах військової дисципліни, як усяка військова частина. Наразі будуть створені лише сотні—художня, літературна, артистична, музична й газетярська, які будуть мати своїх сотників і підлягатимуть комісарові відділу мистецтв при Тимчасовій Революційній Раді, себто — мені. Тоді справа виглядатиме дуже просто! Треба нам, наприклад, плакатів—даємо наказ художній сотні, і плакати готові. Літературні роботи виконує сотня літературна. Артистична

сотня дає свої вистави по робітничих районах і сприяє агітації серед війська. Музична сотня впорядковує концерти для робітників і поширює музичні знання між народом. Газетярська сотня обслуговує потреби преси. Правда, все це нагадує собою експеримент, але цей експеримент цікавий і необхідний. Пролетарська держава не може опиратися на форми старої культури в цілому, а тому зрозуміло, що експеримент необхідний. Тому кожний мобілізований, попри свої безпосередні обов'язки щодо держави, мусить виявити себе в колективній творчості самої маси, в основу якої кладеться примітив. Тут можуть відіграти значну роль "Майстерні поезій", бо поезія також ремесло. "Театральні студії" працюють спільно з глядачами над створенням нових форм театального мистецтва. Отже—експеримент і примітив! Експеримент, значиться, тому експеримент, що примітив, а примітив тому примітив, що експеримент. Це, здається, зрозуміле всім, а як кому це не є зрозуміле і він хоче й надалі зостатися при своєму, тоді ми його звільняємо від своєї мобілізації і він буде мобілізований відділом громадських робі і яко звичайний буржуй, і буде посланий на примусові роботи. Ніякі розмови, товариші, тут не дадуть нічого іншого, крім того, що ви чуєте від мене.

Зробив коротеньку паузу, цікаво озирнувся навколо себе і додав: — Можете, товариші, реєструватися і йти поки що додому!..

Після того нахлюпав шапку, забрав папери, сховав револьвера і зійшов зі сцени. Через хвилину він з'явився в залі між пролетарськими письменниками. Лінюхін гаряче щось йому доказував, а він тупо оглядав стелю "буржуазної" зали і тільки всміхався:

—Тулуб, зав'язаний зверху волоссям,—пролунало нарешті на всю залу, у відповідь на що, не менш звучно, озвався другий голос:

—Дурень!..

Очі всіх звернулися в бік Потурченка і Лінюхіна. Обидва нагадували роздратованих півнів, готових кожної хвилини кинутися один на одного.

— Хто дурень?! — прохрипів нарешті Потурченко.

— Ти!.. — луною озвалося з грудей Лінюхіна. — Ти дурень, бо який з мене може бути сотник літературної сотні!..

В залі залунав регіт. Потурченко зціпив зуби і кинувся до виходу. Проходячи повз мене, здивовано зупинився на хвилину, але нахмурився і пішов далі.

— Тулуби, зав'язані зверху волоссям... — почулося в дверях.

В залі зробилося весело. Регістрації провадити не було кому, і всі стали розходитися по домах.

При виході стрінувся з Лінюхіним.

— Чули, як я його?.. — спитався мене.

— Чув! За що ж це ви його так?..

—Бачите, він тут всякі призначення робить... Хотів мене зробити літературним сотником, а я й спротивився, бо де ж то видано, щоб я кидав фабрику для чортзна-чого!..

—А хто ота панна, що сиділа коло вас із зшитком в руках?— спитався я.

— То одна швачка... Вона також пише і хотіла просити Потурченка, щоб він видрукував її книжку...

— Яку книжку?

— Ет, чортзна-що!..—махнув він рукою.—"Маруся отравилась" називається...

— Ну і що ж?

— Нічого! Сказав їй, щоб ліпше й не показувалася з тим на люде...

— Так вона з Потурченком не говорила?

— А на якого чорта говорити з ним!.. Мені дивно, як тільки його може хтось слухати?!.

Оглянувся навколо себе і засміявся:

— Скільки тут було і ніхто не насмілювався сказати йому те, що він дурень!.. Чекали, заки я скажу...

— Ну, що ж! — сказав я. — Ви робітник і могли це сказати, а ми...

— А ви! — перебив він мене. — Що, ви всі — теля в Бога з'їли, чи що?! Плюйте ви на це все і більш нічого!..

— Плюнути завжди можна, але треба рахуватися і з обставинами! Адже ж тепер все місто реєструється!..

— На село їдьте, абощо! — сказав він. — Хіба для вас місця не знайдеться там, що мусите сидіти тут!?

Зняв шапку, вклонився і вийшов на вулицю.

Я вийшов слідом за ним і тихо поплентався додому. Після того вечора я спакував свої речі і виїхав з міста, щоб уже більше не вертатися до нього бодай на той час, заки там буде сидіти Потур— ченко. Не знаю й сам, яке саме враження справив він на мене, але чогось не хотілося стріватися з ним більше...

III

Літнє сонце яскраво освітлювало мою понуру кімнату в сутеренах, а я все ще лежав у ліжку і байдуже палив цигарку. Сумні думки про майбутнє не давали мені спокою ще відтоді, коли я залишив Велике Місто й опинився на другім боці, але ще ніколи не були вони такими настирливими, як то стали останніми часами. Не могло їх розбити навіть вередливе життя Княжого Міста, яке вже третій рік жартувало зі мною, як само хотіло. Досить було того, щоб до моїх рук попав з "того боку" лист рудої бібули з написом "Вісті", як притишені на якийсь час думи про покинутих там настирливо обсідали мене і так відбирали всяку охоту й бажання щось робити... Отже, лежав собі, палив цигарку і думав про те, як ще довго може протягтися таке безвиразне становище.

— Кепсько бути вигнанцем...— стосотий раз думав я про себе.

Коли тут, у коридорі, почувся якийсь гомін, а слідом за тим хтось голосно постукав у мої двері.

— Хто там?—спитав я, не встаючи з ліжка.

— Чи тут мешкає пан Польовий? — почувся грубий незнайомий голос.

Я встав, відстібнув заціпку, вернувся знову на ліжку і сказав:

— Прошу!

Двері шумно відчинилися і в кімнату вскочив... Якби так ясно не світило ранішнє сонце або щоб я не допалював вже п'ятої цигарки, то скорше міг би подумати, що то був привид, ніж він... Але я не був сплячим і цілком добре бачив перед собою Потурченка. Правда, він не був таким, як я його стрінув перший раз, не мав нічого спільного з тим виглядом, який у нього був під час незабутньої "наради", але, проте, це був він. Одягнутий в чорну піджачну пару, в сорочці а 1а Байрон, з цілою копицею безладно сплутаного чорного волосся на голові, нагадував не то поета з доби романтизму, не то звичайного цигана з Бессарабії. Під лівою рукою тримав величезну паперову теку й капелюха, а правою витирав спітніле чоло.

— Перепрошую!—сказав я.—Якщо не помиляюся, Потурченко?

— Хе-хе-хе!.. — засміявся він. — Той самий, тільки не Потурченко, а Потурчишин!..

— Чого ж то так?

— А так! — скрутнув головою. — То там я був Потурчен— ко, бо там все на "ко" або на "ук", а тут я завжди був Потурчишин...

— Так ви вже тут були?—здивувався я.

— Навіть родився тут! Я сам з Бойківщини...

— Ось як?!.

— А ви думали, що як? — перепитав мене.

— Я ніяк не думав! — сказав я. — Мені здавалося, що ви із жидів походите...

— Ні! — зітхнув він. — Із жидами я не маю нічого спільного... Батько мій був москвофілом і коли в чотирнадцятому році прийшли москалі, вивіз мене до Києва, а сам помер... Зоставшись сам, я не дуже тужив за ним, бо трапилося так, що мене зодягали, годували і вчили...

— І так ви стали українцем?..

— Та де!—засміявся. — Українцем зробився я тоді, як стала революція...

—Одначе, ви робили враження...—почав було я говорити, але він мене перебив:

— Дайте ліпше закурити! Знаєте, я так витратився в цьому проклятому Княжому Місті, що ну його до сто чортів!..

—А, так! Дорожнеча тут шалена!—сказав я, подаючи йому цигарку.

— Знаєте, я взяв у своєї матері сто тисяч і за два тижні все пропив...

— Буває...

Він закурив цигарку, схопився й заходив по кімнаті. Ходив широкими кроками, наскільки це дозволяли його короткі ноги, і раз за разом пригладжував на голові збурене волосся, яке ніяк не хотіло лежати рівно і пнулося на всі боки, наче сухе сіно. Нарешті докурив цигарку і повернувся до мене:

— Ви, здається, сказали, що я робив враження?..

Я мовчки хитнув головою.

—Ну, так от треба вам знати, що ви мене в дійсному вигляді ніколи ще не бачили! Ви бачили мене, наприклад, в ролі Магбета?..

— Ні! — сказав я.

— А поезії мої читали?

—Також ні...

—Ну, так про яке ж тоді враження можна говорити?!—скрикнув він майже з обуренням.—От якби ви побачили мене на сцені або почитали мої поезії, а то...

— Ну, знаєте, — озвався я, — коли ви з таким палом віддавалися справі мобілізації мистецьких "спеців", то вже, напевне, то не була дурниця.

— А я вам кажу, що дурниця! — заперечив він рішучо. — Якби не дурниця, то не бійтеся, я не залишив би пролетаріату і не пішов би до буржуазії!..

— Одначе, що ви тут думаєте робити? — спитався я його, бажаючи перемінити тему нашої розмови.

Він тільки кашлянув і знову заходив по хаті. Ходячи, пригладжував непокірну чуприну і напружено думав щось.

— Знаєте що?—промовив нарешті, не перестаючи ходити. — Я до вас з дуже важною справою.

— Прошу!

— Я організую тут свій театр під назвою "Молода сцена" і спеціальну "Експериментальну студію"... Грошей я не маю, але вони можуть бути, якщо "Молода сцена" матиме за собою когось з іменням, чи щоб то... Я вже звертався до місцевих народних установ за допомогою, але мені сказали, щоб я вказав їм когось такого, що міг би поручитися за серйозність моєї справи... Пішов я по місцевих корифеях літератури й мистецтва, але кожний з них віднісся до цього з таким недовір'ям, що хоч назад вертайся...

—А ви верніться... — сказав я просто.

Він здивовано витріщився на мене і враз спалахнув:

— Ви, товаришу, не жартуйте! Я звертаюся до вас, яко до молодого артиста, що виріс там, а не тут і знає, в чому полягає суть усіх стремлінь сучасної творчості, а ви смішки строїте. Ви знаєте, що коли я довідався, що ви тут, то наче другий раз на світ народився!..

—Добре, товаришу! Я зовсім не жартую, а тільки я не знаю, чим можу бути для вас корисним? Грошей я не маю, імення моє найзвичайніше, і мені стає просто дивно, як вам могло прийти в голову надіятися на мою допомогу?..

— Я вже над цим думав! — сказав він з притиском. — Ви тут до деякої міри відомий, а я тільки що з'явився. Наразі справа стоїть на тому, щоби дістати якусь заемогу чи просто позичку. Я вже виготовував подання до таких інституцій, як "На— родня розмова" і "Народний промисл", але треба комусь підписатися за поручителя. Якщо ви це зробите, то існування "Молодої сцени" стає безперечним фактом!..

— Це все дуже добре, але ж ви самі сказали мені, що я вас не знаю яко артиста, — озвався я.—Дали б мені раніш хоч збірку поезій своїх...

Він розкрив рота й на хвилину зацікавився так. Потім раптово почухався в потилиці і сумно промовив:

— Знаєте, в мене був один примірник у халяві ще з Великого Міста, але коли переходив ту прокляту річку, що відмежовує "той бік" від "цього боку", то загубив...

— Ну, як же так! — сказав я, вдаючи глибоко враженого. — Тут так мало знають про "той бік", а ви так неуважно...

Він розвів руками:

— Сталося так...

Раптом схопився:

— Та це дурниця! Знаєте що? Ви прийдіть до нас у студію і побачите самі!..

— Так ви вже навіть і працюєте?

— Аякже! Тридцять п'ять студійців і все молоді люде. Хлопці, як леви, дівчата, наче сарни...

— Над чим же ви працюєте?

— Наразі готуємо до постановки три речі: "Розпука душі" Волового, "Білий сміх" Чорного і моя переробка "Дністрової русалки" Шашкевича...

— Цікаво!.. Тільки от не знаю, що то за автори такі—Воловий та Чорний?..

— Це студійці... Вони написали і вони ж ставлять, а я лише загально керую їх працею.

— Так, це навіть дуже цікаво! — сказав я з робленим захопленням. — Дивуюся, як про це досі ніхто ні слова, в той час, як про "Народний театр" галасують малі й великі!..

— Я сподіваюся, що коли ви будете з нами, то цього не буде! — упевнено промовив він.—Я зараз же повідомлю своїх студійців, що ви згодні прийняти участь в праці студії, а вони в одну мить роздзвонять це по всьому місту.

— Бійтеся Бога! — спинив я його. — Я зовсім цього не хочу і коли зайду до вас, то тільки для того, щоб побачити самому...

— А хіба ж це не все одно!?—заперечив він. — Зайдете раз, зайдете другий і вже цим самим означиться ваша участь. Хіба ж не так?..

— Ні, я трохи іншої думки! У всякім разі, ви зоставте адресу і я зайду до вас!..

— Так би давно! — сказав він, розгортаючи свою теку. Бачите скільки тут намічено!.. Бачите!..

Виймав і показував якісь заяложені зшитки, клаптики списаного паперу, газетні вирізки, фотографії і все те швиденько пакував назад у теку. Нарешті знайшовся кусник чистого паперу, кинувся з ним до стола і став щось черкати. Через хвилину і ю вернувся до мене.

— Ото вам адреса! — сказав.

Озирнувся по кімнаті, пригладив ще раз волосся і схопився за теку:

— Мушу йти! Не маю часу! До побачення!..

Сказав і побіг до дверей. Але в дверях затримався, лапнувся по кишенях і таким стурбованим голосом промовив:

— От, знаєте, скандал! Забув гроші й нема за що цигарок купити! Може ви мені позичите дещо?

— На превеликий жаль, сиджу сам без грошей!

— Шкода!—протягнув він розчаровано.—А в мене стільки справ, що ніколи йти додому.

Помалу наклав капелюха і, не поспішаючи, вийшов з кімнати.

— От так пригода! — думав я про себе, встаючи з ліжка. І звідки він такий узявся? Дійсно в нього щось таке є!..

IV

Сонце було вже з полудня, коли я вибрався з дому і пішов просто до будинку "Народньої хати", де мала знаходитися студія.

Ще на першому поверсі я почув десь угорі піднесений гомін людських голосів, з якого раз у раз виривалося "до порядку", що в той же час заглушувалося дзвінким жіночим сміхом.

— Значиться, там... — подумав я про себе, підіймаючись на другий поверх.

Тільки що вийшов, як проти мене вибіг з лівих дверей якийсь хлопчина.

— Ви, може, в студію? — звернувся він до мене.

— Так! — сказав я йому. — Мене просив Потурченко, чи то пак — Потурчишин...

— Ви, може, Польовий? — зазирнув він мені в очі.

— Він самий...

— Ну, коли так, то маю честь! — простягнув мені руку. — Воловий.

— Ви, здається, написали якусь п'єсу?

— "Розпуку душі!" — відповів він жваво. — Піде в першу чергу... От побачите!..

Пішов попереду мене якимсь темним коридором і зупинився аж у самому кінці, де неможливо смерділо щурами і клозетом. Зупинився і черкнув сірничком.

— Ось тут! — сказав.

Я побачив, що стоїмо перед дверми, на яких приліплено кусник паперу з написом: "Експериментальна студія "Молодої сцени"".

Ми ввійшли в невеличку кімнату, посередині якої стояв довгий стіл, навколо якого на звичайних лавках сиділо добрий десяток хлопчаків і дві-три підстаркуватих, густо нафарбованих жінщини. В центрі стола, на окремому стільці сидів Потурчишин і гаряче говорив щось. Побачивши мене, він враз перервав свою промову і, звертаючись до всього товариства, сказав:

— Шановні товариші! Ви все мені дорікали тим, що в нас нема відомих імен. Так ось, маєте! На мою пропозицію сам Польовий згодився прийняти участь у нашій праці. Знайомтеся!

Я склонився і став коло вікна, де було не так душно, але мене схопило декілька рук і потягли до стола. Як я не відмовлявся, мене все ж таки всадовили поруч Потурчишина, і він зразу ж зачав промовляти:

— Увага! Тепер, товариші, ми матимемо гроші і наша праця швидко піде вперед! Пан Польовий дасть нам своє поручительство і наша мета буде осягнена. Ідея нового мистецтва є найдорожчою для доброго серця пана Польового і він...

— Почекайте! — зупинив я його. — Я хотів би побачити щось із вашої праці! Ви сказали, що готуєтеся до постановки нових речей і в новому дусі. Мене, властиво, цікавить цей новий дух, і я хотів би знати, як ви його саме виявляєте?..

— Новий дух?! Як ми його виявляємо?! — всміхнувся Потурчишин. — Та дуже

просто!.. Це експеримент!..

— Наприклад?..

— Експеримент та й годі!..

— А все ж таки, мені цікаво знати, що саме ви називаєте експериментом?..

— Ну, як би вам сказати?.. Гм... це значить на основі примітиву... Та це ви вже самі побачите... Ми сей час...

Кивнув прихильно головою до Волового і сказав:

— Ану, товариші, давайте поспробуємо "Дністрову русалку"!

— Та ж ми ще й досі не мали "читки"! — промовив якийсь блідий юнак з кінця столу.

— Та ми взагалі ще нічого не робили! — озвалася одна нафарбована жінка, розглядаючи свої нігті. — Цілий місяць сходимося тут та тільки те й робимо, що балакаємо...

— Товаришко! — грізно підвівся Потурчишин. — Якщо хочете працювати, так працюйте, а розмова тут не місце!..

— Хіба я неправду кажу, чи що? — пробувала та сперечатися.

Але Потурчишин схопився від стола і закричав:

— Хто прийшов сюди для інтриг, а не для діла, прошу сей час вийти за двері!..

Блідий юнак почервонів, захвилювався і з нескритою образою в голосі став говорити:

— Ви, товаришу Потурчишин, дуже великої думки про себе! Так режисувати, як ви режисуете, я також потраплю, а мій "Білий сміх" куди ліпший вашої переробки "Дністрової русалки"!

— Що ви цим хочете сказати, товаришу Чорний? — повернувся до нього Потурчишин.

— Нічого! — понуро якось відповів той. — Я хотів сказати, що чому б тоді замість "Дністрової русалки" не спробувати "Білого сміху"?!

— З приємністю, товаришу! — несподівано згодився Потурчишин. — Зачинайте!..

Блідий юнак зблід ще більше й мовчки схилив на груди голову.

— Я не можу так раптово... Ліпше вже ви зачинайте!..

— А що, хіба я не казав?! — викрикнув Потурчишин. — Хіба я не казав, що ви всі тільки балакаєте?.. Ну, тихо мені, бо я зачинаю.

Вийняв з теки засмальцьованого зшитка і прочитав:

— "Дністрова русалка", написав Маркіян Шашкевич, переробив артист-поет Потурченко-Потурчишин.

Озирнувся навколо. Всі мовчали, наче води в рот набрали.

— Слухайте! — говорив він далі. — Дієві особи такі: поет, русалка, Україна, Шевченко, Шашкевич, Мазепа, Гонга, дівчата, московські списи з українськими серцями, польські списи з українськими серцями і далека музика. Дія діється в просторах. Стил постановки примітивний. От, наприклад, відкривається завіса, і глядачі бачать таку картину: праворуч—мла, ліворуч—мла, просто — нічого,

згори—зелене світло, а посередині стою я і граю поета. Стою і декламую, декламую і декламую, а тут раптово з правого боку висуваються московські списи з українськими серцями. Я кричу: "Шевченко, покажись!"—і там, де нічого, з'являється Шевченко. Тоді я знов декламую, декламую і декламую, і враз з лівого боку висуваються польські списи з українськими серцями. **Я** кричу: "Шашкевич, покажись!"—і поруч Шевченка з'являється Шашкевич. Зелене світло змінюється червоним, і поза Шевченком та Шашкевичем з'являються самі собою Мазепа і Гонга. Тоді я кричу: "З'явився вся Вкраїна!"—і між Шевченком та Шашкевичем з'являється біла жінка в терновому вінку, а далека музика грає "Вкраїно Мати". Під звуки музики виходять парубки й дівчата і починають співати "Ще не вмерла..." Поет стає на коліна і тихо молиться, а в той час знизу виринає русалка й танцює козачка. Світло робиться блакитним, парубки й дівчата кричать "слава!", і завіса тихо падає... Так, приблизно, мала б виглядати постановка "Дністрової русалки" з технічного боку, а...

—А де ж ми музику дістанемо?—раптом заговорив Чорний. — Адже ж у нас нема музикантів!

— Почекайте!—зупинив його Потурчишин. — Про це потім, а тепер поділимо ролі. Хто хоче яку роль, хай відкликається!..

— Перепрошую! — сказав я. — Я трохи вас не розумію! Що саме має означати ваша "Дністрова русалка", кажу — ваша, бо Шашкевичевого в ній нема нічого, та й сам Шашкевич фігурує в ній не більш, як незрозумілим гостем...

Очі всього товариства цікаво звернулися в мій бік. Почулися якісь шепти і притишені оклики: "От це діло, а то!"...

Потурчишин захвилювався і гаряче відповів:

— Це ж експеримент, товаришу! Самий справжній експеримент! Невже ви не розумієте?!

— Я розумію, — сказав я, — але мене вражає цілковита відсутність ідеї і, взагалі, змісту... Потім, я собі ніяк не уявляю того, як саме будуть висовуватися оті ворожі списи з українськими серцями?..

— Це робитимуть із-за лаштунків спеціально вимуштрувані люде... — сказав він з усмішкою. — Мене дивує, що ви питаєтеся про такі дурниці... Все це є ніщо в порівнянні з грішми... Допоможіть дістати грошей, а тоді й побачите!..

—Ви раніш покажіть, що ви можете зробити!—сказав я просто.

Аж тут схопився вже Чорний:

— Критикувати кожний дурень може, але творити не всякий! Ми не є ніякі генії, а самі смертельники, але покажемо людям, що не все роблять тільки одні генії! Наприклад, мій "Білий сміх"...

—Та що там "Білий сміх"!—презирливо пирхнув Воловий. — Я кажу, що моя "Розпука душі" зробить таке враження, якого ніхто й не сподівається!..

— Враження буде тоді, як будемо працювати!—вмішалася в розмову фарбована жінка. — От замість того, щоб балакати надаремне, взяли б та поставили "Безталанну", бо, йой, як мені хочеться Варку грати!..

— А я хотіла б Софію... — скромно озвалася її фарбована сусідка.

Мені було незручно й ніяково, тим більше, що сам Потурчи— шин дивився на мене якось з-під лоба, наче на ворога. Я підсунувся до нього і тихо сказав:

— Знаєте що, товаришу! Це все, звичайно, дуже добре, але рахувати вам при таких умовах на матеріальну підтримку громадянства немає рації. На мій погляд, ви повинні раніш показати себе, себто—дати виставу.

— Виставу, кажете?—цікаво повернувся він до мене.—Тая у Великому Місті з Курденком за два дні виготовили "Макбета"! Що таке вистава?! Тут справа в тому, щоб студія могла якось працювати!..

— Я раджу вам, а ви — як собі знаєте!..

— Так ви не хочете з нами працювати?! — відкинувся на стільці. — А я думав, що ви скажете "слово" зі сцени перед виставою...

— Чому ні!—постарався заспокоїти його. — Допомогти вам можу, "слово" також скажу, але треба працювати...

— Що ми й робимо!.. — поважно промовив він. — Але чому ви нічого не робите?..

— Звідки вам відомо?

— Як то звідки? А кого я сьогодні застав у ліжку о 10-й годині ранку?—загаласував він, звертаючись до всього товариства. — Приходжу до нього зі справою, а він лежить, як бик!..

"Студія" ніяково захихикала, зашептала і затихла, слухаючи, що він говорив далі. А він уже просто кричав:

— Що можуть робити буржуазні тулуби, що знизу зашиті в лякерки, а зверху зав'язані волоссям?

—Про кого це ви, товаришу?—спитав я спокійно.—Надіюся, що я таким тулубом не є. Який же може бути з мене буржуй, коли я живу виключно зі своєї праці...

Він роблено засміявся:

— Ха-ха-ха! А від чого ж ви втекли тоді, як не від праці?!

Я встав і сказав:

— Мені дуже хотілося б поговорити ще трохи з вами, але колись іншим разом поговоримо вже, а тепер я хотів би побажати вам успіху і піти.

— На рантку, що? — засміявся він знову. — Чекає, бідна!..

Я більше не говорив. Встав і, вклонившись всьому товариству, вийшов. Йдучи темним коритарем, почув голос одної фарбованої:

— А я й не думала, що він ще такий молодий!..

—Тулуб, зав'язаний зверху волоссям! —луною відкликнувся по всьому коридорі голос Потурчишина.

Я поспішив на східці і вибіг на вулицю. На вулиці була та сама спека, та сама порохнеча, але трамваї вже не нагадували примар, а люде не були привидами. Впереді мене по хіднику граціозно йшли три панни в білому, і в спокійних рухах їхнього молодого тіла було стільки краси й спокою, що мені зробилось боляче за них, коли вони муситимуть колись довідатися про те, що існують в світі не тільки білі сукенки й

легенькі капелюшки, але ще й "Молода сцена" та "Експериментальна студія" при ній...

V

Після того пройшло чимало часу, і Потурченко більше не з'являвся. Я спочатку згадував його, а потім забувся, як взагалі забувається те все, що сполучене з неприємним враженням. Але, як видно, вередливій долі бажалося звести нас ближче, що й сталося одного разу в дверях "Народної книгарні". Я тільки що зайшов до книгарні, щоб узяти свіже число "Справи", як хтось смикнув мене за рукав. Коли я озирнувся, то побачив патлатого, оброслого бородою, брудного й невмиваного чоловічину, який намагався всміхнутися:

— Не знаєте?..

— Здається, Потурченко?—сказав я, розглядаючи брудну, як ганчірка, сорочку ala Байрон. — Що ж це з вами?..

— Нічого особливого!.. Такі справи!..

— А як же "Молода сцена"?

— "Молода сцена" організується!.. Не дали патріоти грошей, і чорт з ними! Я і без них обійдуся!..

Нахилився до мене і зашептав:

— Знаєте, я вирішив поставити "По дорозі в пекло"... Це моя переробка Олеся "По дорозі в казку"...

— А чому ви не хочете поставити самого Олеся?—спитався я.

— Бачите, він застарий для нашого часу в своєму первісному вигляді, але чудово надається до експерименту... Ех, коли б ви знали, скільки я набідувався тут!—зітхнув несподівано.—Праці до чорта, а грошей нічогісінько... "Народня розмова", в якій я просив сто тисяч, дала мені тільки три тисячі, де я сподівався дістати двісті тисяч — визичив дві тисячі, а інші так нічого не дали. Та все це ще було б нічого, якби так "Народня хата" не відмовила в помешканню для нашої студії. І тепер я в скрутному положенні: грошей не маю, студія розсипалася і не хоче збиратися, та й немає де... Я ж сам цілими днями переписую ролі, пишу ділові папери, бігаю по всіх справах організації, а як прийде ніч, то не маю де голови прихилити... Другий тиждень ночую — то на двірці, то де-небудь у парку і вже докочувався до того, що всі поліцаї знають... Цеї ночі на двірці мене мало що не арештували, але якось викрутився... Вчора й сьогодні не їв нічого, а все через те, що я ідею роблю...

Мені зробилося сердечно жаль його. Згадав за те, що в мене є вільне ліжко і що часами в моїй понурій кімнаті буває надзвичайно сумно самому, а через те й сказав:

— Знаєте що, товаришу! Приходьте ви на ніч до мене! Та й удень також можете перебувати. Надіюся, що ви не будете мені перешкоджати, коли я працюю...

— Що ви!? — скрикнув він. — Хіба можете про це щось говорити?! Та я вам так вдячний!.. Так вдячний!.. **Я** завжди був про вас такої думки, що ви єдиний чоловік, що розумієте...

— Облиште! — спинив я його. — Ходімо, ліпше, пообідаємо десь!..

Він охоче згодився і, відчинивши двері, чемно пропустив мене вперед. Чемно

тримався в їдальні, а потім так же чемно прийшов до мене, кутив мої цигарки, марив голосно "Молодою сценою" і нарешті чемно поклався в ліжку і так заснув. Я довго ще не спав, будучи зайнятий своєю працею, а він спав і крізь сон лаяв "караїмів" і розпачливо кликав якусь Зоєю, запевняючи її в тому, що "зовсім не брав шоколаду"...

—Бідний хлопчина!—думав я про себе, дивлячись на нього, як він, зігнувшись у три погібелі, спав і снів своїми тривожними снами. — Обов'язково мушу прилаштувати його до якоїсь роботи...

Вранці я розбудив його і сказав, що час вставати. Він схопився і довго дивився на мене нерозуміючими очима, а далі простягнувся і промовив:

— Мені видалося, що я на дворі...

За сніданком я сказав:

—Чому б вам не взятися нарешті за яку-небудь роботу. Адже ж ви що-небудь могли б робити, а притулок і кусень насущного, напевне, мали б!..

—Тая вже думав про це, а тільки не мав де взяти тієї роботи! — відповів він сумним голосом.

— Знаєте, я вам знайду роботу! — сказав я, згадавши знайомого інженера, який щойно розпочав будувати нову трамвайну лінію.

— Що ж то за робота? — спитався він, відсовуючи від себе порожню шклянку квасного молока, що було нашим сніданком.

— При будівництві трамвайної лінії... Певне, будете пісок возити тачкою або каміння бити, але денно певних три тисячі.

— Ну, вибачайте! Я кінчив цілу гімназію, в університеті також був, і щоб до такої роботи...

Признатися по правді, від такої заяви мені стало ніяково наче.

— Хто знає, — подумав я, — може, чоловік і справді щось інше може, але що?

Згадав знову, що в одного вченого є якийсь твір до переписування.

— А може б ви згодилися тут в одного вченого посаду секретаря зайняти?..

— Ну, це я можу! — згідливо сказав він. — Як же воно практично виглядає?..

Я подумав трохи про те, що це виглядає не так-то просто, бо вчений професор потребував собі чоловіка, добре знаючого мову, в якій він був надзвичайним педантом, не можучи терпіти ні найменшої помилки. Мова ж Потурченка була надто "сучасна", через що я сказав йому:

— Посаду цю можна зайняти сей час, але я раніш мушу бачити ваше письмо.

Він розгорнув свою теку і подав мені великий, записаний нерівними рядками аркуш паперу.

—Це моя стаття про ідеологію мого театру!—сказав гордо.

Я взяв у руки і прочитав:

"Письменство й містечество завжди йдуть одніми шляхами..."

—Добре! Я наразі сам зайду до професора, а вечором скажу вам...

Він підозріло подивився мені в очі і встав:

— Ну, а тепер піду я робити свою ідею!.. Маю ще стільки роботи!..

— Бувайте здорові!..

Якось кумедно подивився ще навколо себе і так вийшов з хати. Думав, що образився і не прийде більше. Одначе, вечором, як тільки зайшло сонце, він уже сидів коло мого стола і розповідав:

— Був я в начального редактора "Справи". Чув не раз, що він дуже поступовий і співчуває всьому новому й молодому, а через те думав, що він підтримає мою ідею і визичить двадцять тисяч. Розповів я йому про себе, як тільки міг, а він, вислухавши все до кінця, сказав: "Двадцять тисяч я не визичу, бо сам не маю, але дам вам так дві тисячі"...

— Ну і що ж?..

— Нічого! Дав мені дві тисячі, запропонував папіросу, і я пішов собі...

— Е, так ви сьогодні багатий чоловік! — пожартував я.

— Де вже там! — безнадійно махнув він рукою.—Я навіть і не обідав сьогодні!

— А куди ж ви гроші діли?

— Віддав пані Зосі за шоколаду...

— Якій пані Зосі?..

— Тут є така в одній будці, де продаються цигарки, яблука, содова вода й шоколада... Я там кредитувався...

Я ледве стримався від сміху, який просто душив мене, але удав глибоко обуреного і сказав:

—Як же так можна?.. Як же можна останнє віддавати на якусь шоколаду?.. Якби який буржуй зробив так, то це було б зрозуміло, але ж ви, що справді — таки пролетар, — не розумію!..

Він сидів весь червоний і кліпав очима. Разів зо два пробував щось сказати, але тільки розкривав рота і облизував язиком спраглі губи. Нарешті, коли я таки не витримав і розсміявся, його лице набрало серйозності і він промовив:

— А як там із секретарством у того професора?..

В першу хвилину я хотів йому просто збрехати, себто сказати, що професор вже має секретаря, але затримався і сказав одверто:

— Вам учитися треба...

Він так і присів. Схилився до стола, як камінна постава, і ні слова у відповідь. Я довго дивився на його худі плечі, брудний ковнір сорочки á la Байрон, тонку засмалену шию і безпорядно розпатлану чуприну, і мені до болю стало жаль його.

Я підійшов до нього, погладив його по голові і, як можна лагідніше, став говорити:

— Слухайте, товаришу! Я вас зовсім не хотів образити тим, що сказав, але таке моє враження. Я зовсім не хочу вбивати у вас віри у вашу ідею, а навпаки — бажав би зміцнити її. Але згодьтеся, що мало хотіти, а треба вміти. Ви хочете творити — вас не розуміють, ви бідуєте—вам не співчують... Плюньте ви на все і йдіть собі власним шляхом, здобуйте все власними силами і так доб'єтесь свого... Ще більше! От і зараз ви відмовилися від праці при будові трамваю, бо та праця, мовляв, чорна. А подумайте ви тільки, чим чистіша праця тих панів, що начебто щось творять? Чи можете ви

знайти таку заздрість в коминаря до коминаря, як, наприклад, у поета до поета або в актора до актора? Подумайте трохи і ви згодитеся з тим, що всяка праця є чиста, якщо беретеся за неї з чистими руками...

Він повільно підвів голову і подивився на мене:

— Це ви щиро?

— Цілком, товаришу! — запевнив я його. — Чому б мені не сказати вам того, що я відчуваю?..

— Я почасти згоджуюся з вами і завтра же піду на роботу, але скажу вам також щиро, що ви мене проте не розумієте!.. — сказав він з притиском.

Потім пошпортався в кишені, витяг декілька різновидних недокурок і став їх розминати на краєчку стола, згортаючи тютюн на одну купку.

— Що ви робите? — спитався я.

— Та, той, тютюн витрушую... Скільки-то пропадає його отак на вулицях!..

— Як так пропадає?

— Та оттак... Йде собі буржуй і курить, а як його хоч трохи запекло в пальці, так він зразу і кидає, не докуривши...

— Так ви ото, може, на вулицях збираєте оці недокурки?

— А ви думали, що де? — всміхнувся він, розгортаючи товстого "бичка". — Ось, бачите, скільки тютюну! З одного єгипетського бичка ціла цигарка буде...

— Покиньте ви це все! — сказав я. — Беріть он мої цигарки і куріть собі!

— Дякую! Вашу цигарку закурю, але свого тютюну не покину. Цілий день збирав і дурень був би, щоб викинув...

Я більше вже не говорив нічого і так поклався спати, а він довго ще шпортався по кишенях, витрушував тютюн, курив і щось писав, чимсь марив далеко за північ і тільки вже аж перед ранком поклався спати. Сонний декілька раз схоплювався, щось кричав і все будив мене. Вже на світанку, коли я мав звичку прокидатися, чув, як він говорив крізь сон: "Які вони всі бідні, які бідні... Вони не знають того, що я можу"...

VI

Сталося так, що декілька днів мене не було вдома. Каже московська приказка—"своя сорочка ближче до тіла"... І у цей час, коли я не мав змоги навіть подумати про нього, він пішов за моєю порадою. Доказом цього було те, що коли тільки він стрівся зі мною, так зразу ж заявив, що має власні гроші і не потребує собі моїх сніданків.

— Наразі скористаюся тільки вашим вільним ліжком, бо помешкання ще й досі не маю... — закінчив він своє оповідання про "чорну роботу".

Я вже був утішений з того всього, але, однак, вечором він не з'явився й прийшов тільки аж другого дня, коли сонце було під неділевний обід. Сів коло стола сумний і замислений і так став добувати зі своїх кишень недокурки...

— Що з вами?—спитав я, здивований його виглядом. — Ви знову бички збираєте?..

— А що ж маю робити? — понуро бовкнув він.

— Як то що? То ж ви на роботі!..

— На роботі, на роботі!.. — перебив він мене. — Всі ви посилаєте мене на ту роботу, а того й не знаєте, що ті робітники— послідня зволоч і хама!..

— Почекайте! — зупинив я його. — Я вас не розумію. Ви ж самі хвалили робітників, а тепер лаєте їх...

— Лаю і буду лаяти! — сказав він спересердя. — Лаю, бо вони скоти і нічого не хочуть розуміти... Я їм про "Молоду сцену" говорив, а вони мене на сміх взяли... Та то ще нічого!.. Хай би собі сміялися, але не робили збитків, а то стали нехтувати моєю роботою і сказали інженерові, що я по цілих днях з дівчатами бавлюся...

— З якими дівчатами? Не розумію!

— Знаєте, там, де прокладається трамвайна лінія, є одна будка, в якій сидить молоденька ідейна панночка... Ну, я познайомився і часами розмовляв з нею. Треба було такого випадку, що коли я саме став з нею розмовляти, надійшов інженер і вони наговорили на мене... Той тулуб буржуазний зараз же став мені вичитувати проповідь, а я розсердився, плюнув і пішов...

— Гм... товаришу, як же так можна... — почав казати я, але помітив його зловбий погляд і засміявся: — Так, значиться, ви тепер підробили трохи і більш не потребуєте...

— Еге, підробив!—зітхнув він. — На обід навіть не маю...

— Чого ж ви так? То ж ви мали гроші!

— Мав і вже не маю!.. Стався випадок і все пропало!..

—Який такий випадок? — спитав я зацікавлено.

— Вчора, як ішов до вас, стрінувся з дівчиною...

—Якою?

— Чорт її знає! — схопився враз. — Дівчина та й годі!..

— Я вас не розумію! — сказав я, дивлячись йому в очі. Він почервонів весь і, зробивши якийсь невиразний рух рукою, притишеним голосом сказав:

— Бачите, я ще ніколи не був з дівчиною, а це трапилося якось!..

Не скінчив. Схилився головою на стіл і затих так. Що я почував, дивлячись на його маленьку зігнуту постать, що нагадувала собою щось безнадійно-сумне і безмежно-нешчасне,—важко сказати. Але знаю одно, що мені було жаль його. Було жаль дитини села, що вирвалася з-під своєї стріхи безперим птахом на міські бруки, де її стрівали тисячі пригод і невдач, де не було йому місця і де він був цілком зайвим.

— Ви ліпше додому поїхали б... — сказав йому нарешті. Тепер там саме жнива і ви придалися б...

Не підводячи голови, відповів:

— Не думайте, що я не розумію свого становища!.. Я й сам про це думав, тільки як я поїду до цих дурних бойків?..

— Чого ж то так?

— Бачите, коли я приїхав з "того боку", то мав за що одягтися добре і взагалі... Цигарку закурив, цвікер[*] на носі і все інакше, а тепер і не показується...

— На цигарки і я вам дам, ну, а для чого вам здався отой цвікер?.. — сказав я йому.

Він повільно підвів голову і з гіркою усмішкою промовив:

— Як ви не розумієте, Боже!.. Бойки такий народ, що їм усе пана дай!.. Коли я приїхав перший раз добре одягнутий, з цигаркою у зубах і цвікером на носі, то все село сказало: "О, той По— турчишин си не дармував: у великих школах си вчив, і щос знає!"... А коли я пішов до церкви і став не у вівтарі, де наші пани стоять, а просто між людьми, то вони так і загомоніли: "Дивіт си! В школах си вчив, а паном проте не є, бо між хлопами стоїт і паном від нього си не чує!"... Ну, а що ж вони скажуть тепер?.. Проходу не дадуть, не то щоб...

Махнув рукою і схопився:

— Я мушу вернутися паном!.. Я вже знаю, що мені робити!.. Вже знаю!..

— Цікаво! — промовив я. — Ви не могли б мені сказати?..

— Тепер—ні! Колись самі довідаєтеся й побачите... А тепер дайте мені на обід і я піду собі...

Мені було жаль його, але разом з тим мене дратував особливий тон його мови, як він говорив це все, і мені хотілося заставити його зрозуміти, що такий спосіб життя, який він вибрав собі, є далеко гірший від способу життя тих "буржуазних тулубів", котрі живуть з праці свого мозку чи просто досвіду. Вони експлуатують, але й не жебрають. Вони стоять на своєму ґрунті, і цього ґрунту повинен триматися кожний, хто не хоче бути дармоїдом. Та висловити це йому просто я все ж таки не міг і сказав:

— Грошей я вам не дам, але пообідати можете разом зі мною і я заплачу за вас.

Він рвучко схопився за свою теку і встав.

— Чи сподівався я такого?! — крикнув. — Чи сподівався я такого відношення до себе, коли йшов сюди з найкращими думками й замірами внести в це брудне міщанське життя Княжого Міста вільний дух революції і промінь ясного світла?!

Відвернувся від мене і журно похитав головою, говорячи сам до себе:

— Йди в світи широкі, мрійливий Потурчишин! Там тебе не оцінили, коли ти виявляв свою творчу душу, а тут тебе не тільки що не зрозуміли, а ще й сміються над тобою!.. Так, так!... Йди в світи, Потурчишин!..

Я дивився на його худі плечі, що так трагічно зігнулися додола, дивився на його розпатлану чуприну, що грізно настурбучи— лася на всякі боки, і від щирого серця хотів його заспокоїти якось, але не міг вишукати для нього ні одного певного засобу і був надзвичайно радий, коли він нарешті пішов від мене.

VII

Великі електричні ліхтарні ясно освітлювали міські вулиці і різнобарвні людські юрби. Дзвінки, гудки, свистки й гомін людських голосів притуплювали мою чуйність і так приємно було плентатися по алеї міського парку, де так покірно шелестить під ногами пожовкле листя і де ніщо не викликає зайвих дум і не тривожить душі. І як же стрепенув мною його несподіваний оклик, що почувся збоку.

— А, пане артисте, марите собі!

Я дивився на нього, чув його голос, але важко було його взнати, так він змінився, чи ліпше буде сказати — відновився... Отой чорний плащ модним "дзвоном", ширококрисий капелюх шоколадового кольору, цвікер, паличка в руках, шкіряні

рукавички, пах якихось парфум і бадьорий голос так дивно вразили мене.

— Невже ви?! — промовив я нарешті, не вірячи своїм очам.

— Хе-хе-хе!..—задоволено засміявся він.—Що, не впізнали?..

— Впізнати вас не так важко, — сказав я, — але як це все розуміти?..

— Це?.. — показав він паличкою на поли свого плаща. — Це все експеримент, товаришу!..

— Експеримент?!.

— Самий примітивний!..

— Гм... це дуже цікаво...

— Ага! Цікаво, кажете!—знову засміявся він. — Якщо хочете знати, так ходіть кудись на шклянку кави і розкажу вам...

— Ви маєте гроші?

— Трохи маю...

Ми вийшли із парку й пішли до ближчої кав'ярні. Але вже в самих дверях я зупинився:

— Ходім до якоїсь іншої,—сказав.—**Я** сюди не можу!

— Чому?

— Потім скажу...

Ми завернули і пішли далі. В другій кав'ярні він відразу сів у темному куточку і став оповідати:

— Все, що бачите на мені, не більше, як експеримент! Коли ви відмовилися дати мені грошей, котрі, до речі буде сказати, були мені дуже потрібні й зовсім не на обід, я вирішив піти на пролом буржуазних душ... Почалося з тієї кав'ярні, коло якої ми щойно були... Хотів їсти... Зайшов і повечеряв... Платити не було чим, а тому я прийшов до самого господаря і сказав по щирості про своє положення... Він, не дивлячись на те, що сам буржуй, вислухав мене і не тільки що не взяв нічого за вечерю, а ще й три тисячі дав мені!.. Тоді мені прийшла в голову щаслива думка — обійти всі більші кав'ярні і ресторани... Пішов і от, як бачите... Тепер я можу їхати до своїх дурних бойків!..

Я слухав його й вухам своїм не вірив. "Невже це все міг він робити?" — думав я про себе і не відважувався промовити це вголос. Тим часом він говорив далі:

—Звичайно, воно то й ніяково трохи, але треба сміливості! От, наприклад, заходжу до одної кав'ярні і кажу господареві: "Ви промисловець, ви щоденно торгуєте сотні тисяч, але ви людина інтелігентна і повинні мене зрозуміти. **Я** артист і поет, організатор нового театру "Молода сцена", опинившись в такому важкому положенню, що хоч іди і кради. До цього я не дійду і до цього ви не допустите. Прошу мені дати п'ять тисяч, які мені дуже потрібні!.." Він подивився на мене, а потім вийняв не п'ять, а двадцять п'ять і дав їх мені...

— Слухайте! — сказав я йому. — Та це ж нечесно!..

— Хе-хе-хе! — засміявся він. — Що ж тоді по-вашому буде чесним!? Ходити й гнути голову перед кожним патріотом через те тільки, що він патріот, або двигатися тачкою на якійсь чорній роботі, чи спати з ласки вашої на вашому вільному ліжку? Одне добре,

що ви порадили мені, так це те, щоб я вчився... Вчитися, як оті студенти вчаться, я вже не буду, але почав дещо читати. Вчора попався мені Ніцше і я прочитав у нього таке: "Вільна духово людина стоїть за межею добра і зла. Цінні лише інстинкти і те, що називається стремлінням, яке має особисте і безпосереднє значення. Правда яко правда не існує. А якщо нема правди— тоді все дозволяється..." І це я розумію, бо завдяки цьому знайду засоби для збудування своєї "Молодої сцени"...

Я тільки дивився і слухав. Його схвильоване лице і піднесений голос свідчили про те, що годі було щось говорити йому про непевність таких засобів. Для нього вони були найраціональніші— ми, оправдуючими його існування. Тільки й міг сказати:

— А знаєте, я ніяк не сподівався, що ви знайдете такий блискучий вихід зі свого становища! Але ви зробили б проте ліпше, якби залишили це прокляте місто і поїхали на село...

— Так, я на село поїду сьогодні о другій годині ночі, але міста не залишу ніколи...—протягнув він з чудною усмішкою.

— Чого ж то так? — спитався я нерішуче.

— Того саме, що я щойно тепер розгадав секрети його життя, і було б смішно, щоб не використав їх... Далі — я **роблю** ідею і зректися її не можу! "Молода сцена" і "Експериментальна студія" при ній заявлять себе з першим снігом...

— Ну, що ж, дай Боже! — сказав я. — Тільки я вам не радив би йти таким шляхом, який ви вибрали і по якому може йти хіба лише якийсь авантюрник.

— Ф-ф-фу! — дмухнув він несподівано. — Платіть і підемо, бо я спішу! Мушу ще зайти до булочниці Зосі і забрати свою теку. О 12-й мушу бути на дворці.

Розплатившись, ми вийшли на вулицю і тут же, коло кав'ярні, розпрощалися... Тримавши мою руку в своїх руках, він казав:

— Все ж таки я вам дуже вдячний за ваше відношення до мене і прошу не відмовитися допомогти мені в організації "Молодої сцени"! Оце їду на спочивок, але коли тільки впаде перший сніг, я вже буду тут!..

— Так, так! — притакнув я. — Живий живе гадає...

— Не гадає, а правду каже! — несподівано плеснув він мене по плечу.—От побачите!

— Гарзд!..

VIII

Гадав собі, що вже розпрощались назавжди, бо більше місяця не мав від нього ні найменшої вістки. Так настали сірі дні, пішли безконечні дощі, а якось почав падати сніжок. Правда, він падав і зразу ж танув, але проте всі бачили, що падав.

Певне бачив його і Потурчишин, бо я несподівано одержав від нього листа.

Писав: "Шановний Товаришу! Живеться мені не зле і не добре. Бойки наші спочатку дивилися на мене збоку і при зустрічі низько кланялися, але коли я став ходити до дівчат, то вже не кланяються і називають "большаком". Дівчата тут дуже файні, зовсім не такі, як та, що в Княжому Місті, яка за одну годину забрала від мене всі мої гроші. Два-три експерименти над ними, зроблені мною в самім примітивнім дусі,

вдались дуже добре. **Я** сидів би тут ще й далі, та в мене вже рвуться черевики, а вчора починав падати сніг. Це мені нагадало про мою ідею, і я мушу її показати хоч зимою. Прошу вас, шановний товаришу, не для мене, а для добра "Молодої сцени" вислати три тисячі "маречек", щоб я міг приїхати і розпочати працю "Експериментальної студії". Цілком вірю в те, що ви порядний чоловік і не відмовитеся доказати, що я не помиляюся. З пошаною **Потурченко-Потурчишин**".

Прочитавши цього листа, я спочатку думав зразу ж задовольнити його прохання, але згадалася остання зустріч, і чогось ніяково стало мені. Три тисячі "маречек" в наші часи справжня дурниця, але всі оті "експерименти", ще й навіть зі студією, це вже не жарт. Тому не думаючи більше, я взяв перо і на його ж таки письмі відписав: "Я також вірю, що ви цілком порядний чоловік, а тому радив би вам продовжувати свої експерименти на місцевих дівчатах, тим більше, що тут місце вашої студії зайнято "Авторськими вечорами недозрілих поетів"". Написав і підписав своїм повним іменем — **Пилип Польовий**.

Я ще не знаю, яка може бути відповідь на мій лист, але так як снігу немає ще й досі, то можна бути певним, що експериментальна праця товариша Потурченка-Потурчишина розвиватиметься й далі, незважаючи на те, що виявляється вона в "самім примітивнім дусі"...

м. Львів, 1922р., жовтень

[*] Цвікер — пенсне.